

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ У ЗНЗ

У статті висвітлюється проблема застосування компетентнісного підходу до навчання української мови у 9-х класах ЗНЗ під час вивчення складносурядного речення; розмежовано поняття «компетенція»-«компетентність»; представлено погляди науковців щодо поняття «компетентності» людини; розглядаються основні елементи, що складають мовну компетенцію; подано зразки різнорівневих вправ на формування в учнів граматичної компетентності під час вивчення теми «Складносурядне речення».

Ключові слова: компетенція, компетентність, компетентнісний підхід, мовна компетенція, граматична компетентність, складносурядне речення.

В статье освещается проблема применения компетентностного подхода к обучению украинского языка в 9-х классах ОУЗ при изучении сложносочиненного предложения; разграничены понятия «компетенция» – «компетентность»; представлены взгляды ученых относительно понятия «компетентности» человека; рассматриваются основные элементы, составляющие языковую компетенцию; представлены образцы разноуровневых упражнений на формирование грамматической компетенции при изучении темы «Сложносочиненное предложение».

Ключевые слова: компетенция, компетентность, компетентностный подход, языковая компетенция, грамматическая компетентность, сложносочиненные предложения.

In the article the problem of application the competence-based approach to learning the Ukrainian language in the 9th forms of the CEI during the learning of the compound sentence is shown; demarcated the concept of «competence» and «competency»; presented the scientists' views on the concept of «competency» rights; considered the main elements that make up the linguistic competence; presented the examples of multi-level exercises on the development students' grammatical competence during studying the theme «Compound sentence».

Key words: competence, competency, competence approach, linguistic competence, grammatical competence, compound sentence.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи загальної середньої освіти позначився її ґрунтовним реформуванням, яке має забезпечити умови для покращення ефективності навчально-виховного процесу й особистісного розвитку кожного учня. У державній програмі пріоритетну ідею навчання української мови в школі сформульовано так: «Формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови – її стилями, формами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності» [6, с. 11]. На думку науковців, нові методики навчання мови покликані сприяти становленню мовної особистості.

Сучасна освіта характеризується інтенсивним спрямуванням на компетентнісний підхід, який передбачає набуття учнями знань, умінь і навичок для вільного володіння мовою, а в кінцевому результаті формує мовну особистість. У лінгводидактиці визначено загальні засади з формування й розвитку мовної компетентності у комплексі з мовленнєвою, соціокультурною, діяльнісною (стратегічною), що в результаті забезпечує комунікативну компетентність.

Метою статті є розкриття особливостей застосування компетентнісного підходу до навчання української мови у 9-х класах ЗНЗ під час вивчення складносурядних речень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У програмі з української мови компетентнісний підхід визначено як «готовність учня застосовувати здобуті знання й набуті вміння й навички для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті» [12, с. 2].

У педагогічній літературі вживаються як поняття «компетенція» («компетенції», «групи компетенцій»), так і поняття «компетентність» («групи компетентностей»). Тлумачний словник подає схожі трактування цих понять.

Компетенція – 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи.

Компетентність – властивість від компетентний.

Компетентний – 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікований; 2) який має певні повноваження, повноправний, повновладний.

Схожість цих понять не є випадковою, адже ці поняття походять з одного джерела – з латини *competentia* – узгодженість, відповідність, а *com-peto* – відповідати, бути годящим, здатним.

Латинсько-російський словник розкриває поняття «компетенція», якщо воно походить від латинськ. *compete* (домагаюся; відповідаю, підходжу), як знання і досвід у тій чи іншій галузі. Якщо поняття «компетенція» походить від латинського *competentia*, то воно трактується так: коло питань, у яких певна особа має пізнання, досвід. Звідси

компетентний (від латинськ. *competens*) – знаючий, обізнаний у певній галузі.

Компетентність і компетенція – абсолютно різні поняття. І це передбачає розведення цих понять з урахуванням мовних стереотипів. Поняття «компетенція» вживається у значенні «коло повноважень», «компетентність» – пов'язується з обізнаністю, авторитетністю, кваліфікованістю.

А. Хуторської розводить такі поняття, як «компетенція» та «компетентність» і пропонує використовувати їх паралельно:

– компетенція – це сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які є заданими до відповідного кола предметів та процесів та є необхідними для якісної продуктивної дії по відношенню до них;

– компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що містить її особистісне ставлення до предмета діяльності.

Якщо заглибитись у власне розуміння і сприйняття, то компетентність – певна освіченість, майстерність, обдарованість тощо. Бути компетентним – це одне й теж, що почуватися вільно, добре розбиратися у якій-небудь галузі життя. Компетенція, в свою чергу, маленький елемент широкого поняття компетентності. Володіючи різними видами компетенції, людина може й не бути компетентною.

Під компетентністю ми розуміємо якість людини, яка формується завдяки обізнаності, оволодінням знаннями, вміннями, навичками та набуттям певного досвіду.

С. Бондар зауважує, що «...компетентність – це здатність особистості діяти. Але жодна людина не діятиме, якщо вона особисто не зацікавлена в цьому. Природа компетентності така, що вона може проявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, в тобто в умовах глибокої особистісної зацікавленості в даному виді діяльності. Отже, цінності є основою будь-яких компетенцій» [5, с. 54].

О. Пометун вважає, що компетентністю людини можна називати спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, яких набувають у процесі навчання, і які дають змогу людині визначати, тобто ідентифікувати й розв'язувати, незалежно від контексту (ситуації), проблеми, притаманні певній сфері діяльності. Сформовані компетентності людина використовує за потреби у різних соціальних та інших контекстах залежно від умов і потреб щодо здійснення різних видів діяльності. Компетентна людина застосовує ті стратегії, які здаються їй найприйнятнішими для виконання окреслених завдань. Управління власною діяльністю призводить до підвищення або модифікації рівня компетентності людини. Отже, компетентність – це результативно-діяльнісна характеристика освіти. Рівень компетентності є рівнем діяльності, необхідним і достатнім для мінімальної успішності в досягненні результату [5, с. 66].

Поділяємо думку Н. Голуб, що «компетентність передбачає наявність мінімального досвіду застосування компетенції, а компетенцію варто розглядати як очікувані й вимірювані досягнення, що підтверджують здатність (спроможність) учня виконувати певні дії самостійно після засвоєння програмового матеріалу. Компетентнісний підхід висуває на перше місце не інформованість учня, а вміння мовними засобами розв'язувати проблеми, що виникли у конкретних ситуаціях. Найвищої оцінки може заслуговувати учень, що не лише виявляє знання, а й демонструє здатність застосування їх у змодельованій учителем ситуації» [5, с. 219].

Теоретичну базу реалізації компетентнісного підходу в мовній освіті закладено в працях таких українських і зарубіжних лінгводидактів, як О. Горошкіна, І. Гудзик, Н. Дика, С. Караман, О. Караман, Т. Ладиженська, Л. Мацько, А. Нікітіна, Є. Пассов, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, Г. Шелехова, В. Шляхова.

Методика реалізації компетентнісного підходу і формування мовної компетентності особистості висвітлюється також у працях, присвячених проблемному підходу (П. Білоусенко, О. Біляєв, І. Вихованець, С. Єрмоленко, Т. Напольнова, К. Плиско), інтегрованому (О. Біляєв, Л. Варзацька, Л. Дворецька, О. Савченко), когнітивно-комунікативному (О. Горошкіна, А. Нікітіна, М. Пентилюк), інтерактивному (А. Границька, Л. Пироженко, О. Пометун), навчанню розвитку мовлення (Л. Варзацька, Г. Іваницька, В. Капінос, Т. Ладиженська, М. Львов, С. Омельчук, Н. Пашківська, Л. Симоненкова, М. Стельмахович, Г. Шелехова), навчанню мови на текстовій основі (О. Горошкіна, Т. Донченко, М. Крупа, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентилюк).

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна компетентність передбачає засвоєння школярами основ науки про мову, знання її системи, володіння способами й навичками якісної діяльності з вивченим мовним матеріалом. Компетенцію ми визначаємо, формулюємо, а компетентність формуємо, розвиваємо, набуваємо, удосконалюємо, підвищуємо й оцінюємо.

У загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти виділено шість елементів, що складають мовну компетенцію, а саме:

- лексичну компетенцію, тобто знання й здатність використовувати мовний словниковий запас; вона складається з лексичних (стійкі вирази й однослівні форми) та граматичних елементів (закриті класи слів, такі як артиклі, займенники, прийменники, сполучники, допоміжні слова, частки);
- граматичну компетенцію, тобто знання й здатність користуватися граматичними ресурсами мови, такими як граматичні елементи (морфеми, основи та афікси, слова), категорії (числа, відмінка, роду, перехідності/неперехідності, залогу, виду тощо), класи (відмінювання дієслів, іменників, прикметників тощо), структури (складені та складні слова, фрази, речення); відношення (управління, узгодження тощо). Традиційно

граматичні ресурси розділяються на морфологію та синтаксис;

– семантичну компетенцію, тобто здатність студента усвідомлювати й контролювати організацію змісту. Семантична компетенція охоплює лексичну (питання значення слова), граматичну (знання граматичних елементів, категорій, структур) та прагматичну (логічні зв'язки) компетенції;

– фонологічну компетенцію, тобто знання й навички перцепції й продукції звукових одиниць мови (фонем), фонетичних ознак розрізнення фонем, фонетичної редукції, складу слів, речення;

– орфографічну компетенцію, тобто знання й навички перцепції та продукції символів, з яких складаються письмові тексти;

– орфоепічну компетенцію, тобто знання й навички літературної вимови [4].

Грамматичну компетентність А. Богущ розглядає як неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно із законами й нормами граматики (рід, число, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних норм.

Спираючись на тлумачення М. Пентилюк, що «мовну компетентність становлять знання особистості про саму мову, її граматичну структуру, словниковий склад, історію та закони її розвитку; роль мови в ментальності народу, в суспільному житті, розвитку інтелекту; уміння давати оцінку кожному з рівнів мовної системи, розрізняти мовні категорії, здатність усвідомлювати мову як своєрідну знакову систему, що забезпечує мислення людини, формування її думок і почуттів», доходимо висновку: мовна компетентність складається з фонетичної, лексичної, семантичної, орфоепічної, орфографічної, фонологічної, граматичної, стилістичної компетенцій, а також навички по їх застосуванню [11].

Ми переконані, що формування граматичних компетенцій забезпечується в процесі вивчення кожного з рівнів мовної системи з огляду на неоднорідність мовних одиниць та їхню переплетеність. Проте синтаксичний матеріал створює для цього кращі умови, тому що всі одиниці нижчих рівнів функціонують у мові не самостійно, а тільки у складі одиниць синтаксису – реченнях і текстах.

Формування граматичної компетентності, безперечно, здійснюється в процесі вивчення кожного з рівнів мовної системи, проте найефективніше така робота проходить на уроках вивчення синтаксису української мови.

На думку К. Плиско, синтаксичний рівень є основою для вивчення функціональної значущості мовних одиниць усіх інших рівнів, вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, розвитку логічного мислення й мовлення учнів, формування пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання.

Синтаксис, на відміну від інших рівнів мовної системи, так чи інакше

вивчається школярами впродовж засвоєння ними всього шкільного курсу мови – від початкової школи до старшої, які постійно звертаються як до навчального, так і до ілюстративного синтаксичного матеріалу, засвоюючи теоретичні відомості відповідного змісту й набуваючи практичних умінь і навичок. Одним із різновидів складного речення, поширеним у мовленнєвій практиці, а тому й важливим для засвоєння мови і потенційно придатним щодо формування всього спектру ключових компетентностей та предметних компетенцій, є складносурядне речення.

Чинна програма з української мови для дванадцятирічної загальноосвітньої школи передбачає окреме цілісне вивчення цього різновиду складних речень у дев'ятому класі (часовий формат – шість годин), хоч попередніх уявлень про типологію складного речення учні набувають раніше. Основні мовні й мовленнєві компетенції, передбачені для формування на матеріалі вивчення складносурядного речення, програма визначає такі: розрізнення структурних відмінностей простих і складних речень, складних речень із сурядним і підрядним зв'язком; уміння знаходити в тексті складносурядні речення, визначати їх різновиди, засоби зв'язку між частинами речення, межі цих частин, кількість граматичних основ, правильно ставити розділові знаки між частинами складносурядного речення й обґрунтовувати їх, знаходити й виправляти пунктуаційні помилки на вивчені правила, аналізувати й оцінювати виражальні можливості складносурядних речень та інших синонімічних конструкцій; уміння складати речення й мікротексти з використанням виражальних можливостей складносурядних речень.

Основне завдання вивчення складносурядних речень полягає в засвоєнні школярами теоретичних відомостей про речення цього різновиду та вироблення у них відповідних практичних навичок, як-от: формування вміння і навичок вільного володіння складносурядним реченням як самобутньою синтаксичною категорією в усіх сферах мовленнєвої діяльності на основі засвоєння відповідних лінгвістичних знань.

Цілком зрозуміло, що таке завдання успішно реалізовуватиметься лише за умови якісної розробки вчителем цілісної системи організації та проведення навчальної діяльності школярів на уроках і позаурочно. Створена вчителем методична система вправ і завдань сприятиме розмежуванню сурядного і підрядного зв'язку в складних реченнях, проведенню спостережень над особливостями структури та смислових зв'язків складносурядних речень, аналізу речень цього різновиду з єднальними, протиставними і розділовими сполучниками, здійсненню їх повного синтаксичного розбору, проведенню трансформацій цих речень у синтаксичні конструкції інших різновидів і навпаки, редагуванню чужих (за наявності порушень граматичних і стилістичних літературних норм) і побудові власних складносурядних речень за схемою та описом, зокрема й у складі зв'язних висловлювань різних стилів та жанрів, опрацюванню

текстів із цими реченнями (виділення їх із тексту, аналіз ролі в текстотворенні, редагування в структурі тексту) тощо.

Особливістю вивчення синтаксису є те, що синтаксичний матеріал вивчається на основі зв'язку з усіма іншими розділами, уроки синтаксису розкривають перед учнями мову як систему систем. Більшість мовних понять і явищ можна зрозуміти тільки на синтаксичному рівні. Знання синтаксичної теорії відбивається на якості комунікативних умінь і навичок учнів та впливає на формування мовної особистості.

Отже, «спираючись на численні дослідження з психології та методики навчання української мови, результативність аналітичної діяльності учнів зростає, якщо школярі самі складають (або підбирають) вихідний мовний матеріал, виконуючи під керівництвом вчителя певні завдання. Саме цим зумовлена потреба активізуватися та впровадити в навчальний процес систему завдань і вправ, характер яких вимагає від учнів активного оперування ознаками поняття, націлює їх на розуміння ролі досліджуваних категорій в мовній системі» [3, с. 113].

У статті ми пропонуємо зразки різнорівневих вправ на формування в учнів граматичної компетенції під час вивчення теми «Складносурядне речення». Ці вправи спрямовані на зосередження уваги школярів на актуальних буттєвих питаннях, розвитку зв'язного мовлення, сприятимуть культурі усного та писемного мовлення, культурі спілкування і збагачують їх.

● **Завдання 1. Мовний конкурс.**

Продовжте речення. Визначте смислові відношення в новостворених складносурядних реченнях.

1. Пізнавайте істину – і ...
2. Чи то мені здається, чи то ...
3. Усе іде, але ...
4. Самотність – прірва між людьми, і ...
5. Час летів, немов на крилах, і ...

● **Завдання 2. Творче конструювання.**

За поданими схемами складіть речення, підкресліть граматичні основи.

1. [], і [], і [].
2. [] – [].
3. Чи то [], чи то [].
4. [], однак [].
5. [], а [].

● **Завдання 3. Мовне конструювання.**

Замініть речення іншими синонімічними конструкціями. Подумайте, які смислові і стилістичні відтінки цих синонімічних засобів.

1. Минулася буря – і сонце засяяло (М. Рильський).
2. Зорі ті ж самі, однак світ інакший (О. Пахльовська).
3. І раптом темінь неба осяяв яскравий спалах, і над землею загуркотів перший грам (Я. Гримайло).

4. І зорі, як пелюстки, трепетали, І світ увесь по вінця голубів... (Б. Олійник).

5. Прийшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (М.Рильський).

● **Завдання 4. Лінгвістичне дослідження з елементами практики**

Опрацюйте таблицю «Розділові знаки в складносурядних реченнях». Виконайте «Кодовий диктант».

Розділові знаки в складносурядних реченнях	
Правило	Приклад
1. Коли є спільне для обох частин слово (повнозначне або неповнозначне) кома не ставиться.	<i>Вже червоніють помідори і ходить осінь по траві (М.Рильський)</i>
2. Перед одиничними сполучниками і, й, та (=і) , якщо складне речення питальне, спонукальне чи окличне кома не ставиться.	<i>Чого світання так ясніє в небі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (М.Стельмах)</i>
3. В інших випадках ставиться кома.	<i>Плаче день, і серце плаче (Олександр Олесь)</i>
4. Якщо обидві частини, з'єднані сполучником і, та (в знач. <i>і</i>), виражають різке протиставлення або швидко зміну подій, ставиться тире.	<i>Він летить – і пізні птахи ховають голови під крила (М.Йогансен). Ще мить – і сад загубить тишину вроду (Д.Луценко).</i>

«Кодовий диктант». Прочитайте уважно речення, розставте розділові знаки. Заповніть таблицю.

1. Буде чисте небо ніжне і привітне і земля вбереться в золоту красу (С. Жадан). 2. Туман уже піднявся і небо стало сірим (М. Коцюбинський). 3. Тут пам'ять несуть на плечах голубі обеліски й Тараса Шевченка сліди незабутні живуть (Т. Батюш). 4. Дикі гуси летять і прощальний летить їхній крик (С. Гуцало). 5. Шелестіли дуби і смарагдова тиша була (Л. Костенко). 6. Тут запеклася кров мого народу і одридали волю кобзарі (В. Симоненко). 7. Приходив дощ а потім було зимно (Л. Костенко). 8. Може, квіти зійдуть і настане ще й для мене весела весна (Л. Українка). 9. Вечірня плакала зоря і небо слало сліз потоки (В. Сосюра). 10. Довкола у природі все дрімало і рання мла стелилась по землі (О. Маковей). 11. Довго громи гуркотіли і блискавка в хмарах вилась (Б. Грінченко). 12. Манило марево й мене до голубого небокраю і вже здавалося земне я щастя те ось-ось впіймаю (Д. Луценко).

Правило(№)												
Речення	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

• Завдання 5. Пошуково-дослідницька робота

Встановіть відповідність між реченнями та зазначеними смисловими зв'язками, які в них є:

А) одночасність	1) То шумів зелений лист, то в вінку мінився златом ряст весняний (Леся Українка);
Б) послідовність	2) Вітерець дмухнув, і забриніли стебельця сіна (О. Гончар);
В) чергування явищ	3) Одна помилка, зроблена в житті, тебе щораз наздоганя в путі, але вона навчав її перемагати (М. Томенко);
Г) протиставлення	4) Літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить (М. Рильський).

А		Б		В		Г	
---	--	---	--	---	--	---	--

Висновки і перспективи. Як переконуємося, науково обґрунтоване й методично продумане вивчення синтаксичного рівня мовної системи в загальноосвітній школі, зокрема, складносурядних речень, ефективно сприяє виробленню в школярів усіх ключових компетентностей та провідних предметних компетенцій, зокрема, граматичної, збагачує їх досвідом духовно-практичної творчої діяльності, здатністю спілкуватися в процесі практично спрямованої діяльності у своєму щоденному житті, створює можливість досягнути й оволодіти всіма виражально-зображувальними ресурсами української мови, забезпечуючи цим глибоке проникнення молодих поколінь у слово рідного народу й уможливаючи самореалізацію особистісного потенціалу як способу людського буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: Навчально-методичний посібник. – К. : Генеза. – 2005. – 180 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К. : Либідь, 1993. – С. 21–25.
3. Дика Н. М., Огарь Б. В. Засвоєння лінгвістичних понять учнями ЗНЗ під час вивчення синтаксису. – Молодий вчений. – № 9 (12). – с. 111–113.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання; наук. Ред. Українського вид. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч. 1: Навч.посібник. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.
6. Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м. Київ: [у 2 ч.]. Ч. 1 / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова),

- В. І. Луговий (заст. голови), О. І. Ляшенко (заст. голови) та ін.] – К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014 – С. 217–226.
7. Компетентнісний підхід у неперервній освіті: колективна монографія / за науковою редакцією І. Г. Єрмакова. – Донецьк : Каштан, 2012. – 260 с.
 8. Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи [Текст] // Директор школи. – 2002. – № 1. – С. 11–15.
 9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 59–70.
 10. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису / Сергій Омельчук // Дивослово. – 2006. – № 9. – С. 2.
 11. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євро інтеграційному контексті // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 2–5.
 12. Українська мова. 5–12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / укладачі: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратівського. – К. : Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.